

КОНЦЕПЦІЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 66–71

Великого значення в розвитку і становленні державності мають політичні діячі та мислителі попередніх епох. Вони творили в надзвичайно тяжкий та складний час, коли український народ був асимільований і пригнічений, а також розчинений у великій російській імперії. Надзвичайно актуальними на сьогодні є погляди творців української нації на політичний устрій та форму державності.

Сам термін федералізм означає (від лат. *federatio* — союз, об'єднання) — форму децентралізованого державного устрою, за якої ознаки державного утворення притаманні як державі в цілому, так і її складовим (штати, провінції, кантони, землі, республіки і т. ін.), що вважаються суб'єктами федерації, а вищі органи як держави в цілому, так і суб'єктів федерації, мають широку сферу власної виняткової компетенції [6; 688]. При цьому найголовнішими характеристиками федеративної держави є: наявність власних вищих органів, які не є похідними від вищих органів суб'єктів федерації; широкі владні повноваження загальнофедеральних органів, наявність у взаємовідносинах вищих органів федерації з відповідними органами її суб'єктів широкого кола як субординації, так і координації зв'язків; встановлення загальнофедеральним законодавством органів загальних принципів права для всієї федерації та видання законів, що регулюють відносини, які входять у сферу компетенції федеральних органів; безпосереднє введення в дію на території всієї федерації правових актів, які видаються загальнофедеральними органами в межах їх компетенції.

Загалом перші згадки про федералізм можемо простежити в Біблії, коли цей термін позначав союз між Богом та людиною. Багато вчених, політологів, філософів погоджуються з цією точкою зору, серед них видатний

знавець федералізму, професор політології, директор Центру досліджень федералізму Темпльського університету (США) Деніел Елезар. У своїй класичній праці “Дослідження федералізму” вчений дає визначення поняття федералізм, яке походить від давньоєврейського терміну *brit* означає домовленість, договір, партнерство. Саме на такому партнерстві будувалася тогочасна держава Ізраїль.

Але слід пригадати, що ідеї федералізму надовго були загублені в історії з тієї причини, що на зміну їм прийшла міцна імперська влада, яка не дала міцного розвитку саме федералізму.

Більш змістовні трактування федералізму прослідковуються в добу Просвітництва. Перші спроби обґрунтування федералізму можемо простежити у творчості І. Канта та Дж. Локка, але основний вплив на розвиток федералізму здійснив саме Ш. Монтеск'є. У своїй відомій праці “Про дух законів”, зокрема в її дев'ятій книзі, він, по суті справи, заклав підвалини теорії федералізму. По-перше, французький мислитель поставив досить точний діагноз хвороби багатьох держав. “Невеликі республіки, — писав він, — гинуть від зовнішнього ворога, а великі — від внутрішньої болячки”, — під якою мав на увазі різного роду конфлікти. “Щоб їх уникнути, — підкреслював Ш. Монтеск'є, — люди винайшли особливий устрій держави — федеративну республіку” [4, 276].

Також значний вплив у розвиток федералізму зробили представники американської школи Т. Джефферсон, О. Гамільтон, Дж. Медісон та Дж. Джей, про що свідчать матеріали їх 85 статей, надрукованих у двотомному збірнику “Федераліст”. Ця праця набула великого значення серед західноєвропейських політологів.

Також не можна не згадати і внесок вчених інших країн, а саме, представників німецької школи федералізму Г. Єллінека, М. Зейделя, П. Лабанда та ін., французької школи А. Токвіля та багатьох інших. Загалом ідеї федералізму формувалися надзвичайно довго, в сучасному світі федералізм вивчають в різних університетах світу.

Особливе місце ідеї федералізму займають в українській політичній думці. Перші прояви федерації в Україні з’явилися ще за часів козаччини. Хоча в той період не писалися політичні трактати та твори, де мова йшла про федерацію, але ці думки були закріплені в угодах та договорах, які уклали гетьмани. Прикладом таких угод може стати Гадяцький договір, який був підписаний у місті Гадяч 16 вересня 1658 р. між Гетьманською Україною та Польщею. Згідно з цією угодою Україна, Польща та Литва об’єднувалися і створювали федерацію. Відповідно об’єднувалися та ставали самостійними державами. Україна стала незалежною державою в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств, а також отримала назву Великого князівства Руського. Великий внесок у підписанні цього договору мав Ю. Немирич, який очолив переговори з боку України. Ю. Немирич “бажав втілити в Україні свій політичний ідеал, до якого прагнув, — союз трьох федеративних вільних республік, об’єднаних між собою лише особою короля, що обирався всіма членами союзу” [7, 51].

Цей договір поклав перемир’я між Україною та Річчю Посполитою. Але водночас він був формальним з тієї причини, що Річ Посполита не збиралася втілювати його в життя. Тому Україна без права вибору, не витримавши агресії з боку Москви, змушена була увійти до складу Московської держави як автономна одиниця (з 1659 р.).

Подальший період в історії України отримав назву “Руїна”. Оскільки Україна була розтягнена між Москвою та Польщею, будь-які прагнення об’єднання етнічних українських земель завершувалися поразкою. Багато представників того періоду відстоювали точку зору автономії України, серед них був і Д. Многогрішний, який прагнув укріпити автономію України. Він прагнув об’єднати українські землі під однією владою гетьмана, але всі ці погляди не дали результату. Протягом багатьох років Україна прагнула на державність, але ці спроби були марними. Пригадується останній гетьман України К. Розумовський, якого на посаду гетьмана призначила імператриця Єлизавета. Гетьман К. Розумовський прагнув перетворення Гетьманщини на адміністративно-територіальну одиницю Російської імперії, а також укріпити автономію української держави. К. Розумовський почав сам приймати багато рішень не погоджуючи це із імперською владою, за що був змушений зректися влади. Так закінчилося гетьманування К. Розумовського та існування такого політичного органу, як Гетьманщина, натомість на території України була створена Мала колегія, яка взяла владу у свої руки.

Особливе підґрунтя встановлення федеративного устрою в державі мали представники декабристського руху. Слід пригадати, що на території тодішньої Російській імперії діяло “північне товариство”, а на території України діяло “південне товариство” та товариство “Об’єднаних слов’ян”. Декабристський рух складався із молодих офіцерів, які під впливом Великої французької революції прагнули змінити життя в Російській імперії. Їхніми вимогами було реформування соціального та політичного життя, а саме: знищення кріпацтва, повалення монархії, встановлення республіканського ладу. Значне місце посідали погляди “північного” товариства на чолі із їхнім лідером Пестелем, але ці погляди не були втішними для України. Він зазначав: “Малоросія ніколи не була і бути не може самостійною... Відтак вона повинна поступитися своїм правом бути окремою державою” [4, 124]. Отже, для Пестеля України як самостійної

держави не існувало, так само як і для інших російських революціонерів.

Дещо іншу точку зору мали представники “південного товариства” та товариства “Об’єднаних слов’ян”. Саме в їхніх поглядах ми можемо простежити федералістичні погляди, але без України. Федерація їм була потрібна для встановлення слов’янських кордонів. Також згідно з їхніми поглядами в державі потрібно було встановити демократично-парламентську форму правління.

Але якщо поглянути в цілому, то декабристський рух дав заклик на братерство всіх та на утворення самостійних держав. Саме погляди декабристів дали підґрунтя для розвитку концепції федералізму.

Значного розвитку концепція федералізму займає в політичних поглядах Кирило-Мефодіївського товариства, саме погляди братчиків заклали основу федерації. Основоположником товариства був М. Костомаров. Саме його праця “Закон Божий” стає програмним документом. Братчики розуміли, що революції, війни нічого не давали, тому працею “Закон Божий” хотіли показати царю, що всі люди є рівними перед Богом.

Саме погляди і праці М. Костомарова відігравали велику роль у діяльності Кирило-Мефодіївців. Вчений у свої працях прагнув створити слов’янську федерацію. Звертаючись до історії Київської Русі, М. Костомаров відстоює ту точку зору, щоб у центрі слов’янської єдності стояв Київ. Саме Київ, на думку вченого, ставав найсильнішим, найбагатшим торговельним містом. На думку М. Костомарова, “багатство, розкіш і веселе життя приманювали всіх, хто міг поселитися між киянами... Тут поляки забували і своїх жінок у Польщі, і свої двори, і господарства... Населення Києва, як і всієї Руської землі, не було однорідним: тут були і греки, і варяги, і шведи, і датчани, і поляки, і печеніги, і німці, і жиди, і болгари... У Києві робочі люди знаходили хороші заробітки: можливість споруджувати і прикрашати будинки, закликали туди майстрів...” [2, 235]. Але слід наголосити на тому, що Київ як столиця не

могла утримати федерацію, цю неоднозначність ми можемо простежити у період гетьманщини. Саме ще тоді Київ проявив себе не виразно, гетьман перебував то у Глухові, то у Чигирині.

Слід сказати, що М. Костомаров поклав основу в розвиток федералізму. Він як талановитий історик, проаналізував всю історію українського народу і в численних своїх працях відстоював слов’янську єдність. М. Костомаров зазначав, що всі слов’янські народи мають об’єднатися й утворити слов’янську єдність.

У другій половині XIX ст. відбувається посилення національно-визвольного руху в Україні. З кінця 50-х років він набув розвитку у формі громад. До складу гуртків входили українська інтелігенція, службовці, студенти, офіцери. Але ці гуртки діяли в складних умовах з тієї причини, що царська влада переслідувала діяльність цих гуртків. Першим кроком до придушення українського національного руху був Валувський циркуляр, який забороняв друкування шкільних підручників, релігійних видань та викладання у школах українською мовою.

Відповідно формуються і набувають свого розвитку дві течії: помірковано-ліберальної та революційно-демократичної. Між цими двома течіями розпочинається політична боротьба. Ліберальне крило представляли: В. Антонович, Б. Познацький, брати Ф. і Т. Рильські, П. Чубинський та ін. Велику увагу привертає постать В. Антоновича — відомого вченого та громадсько-політичного діяча. “В. Антонович виявив себе гарячим прихильником концепцій демократизму, автономізму і федералізму, натхненником розповсюдження традицій історичної школи права на Україні” [2, 820]. Його праці закликали до обов’язкового економічного розвитку, боротьби за піднесення української нації і соціальний розвиток держави. Він вважав, що державу потрібно підпорядкувати, або віддати в руки громаді. Також у своїх працях В. Антонович велику увагу приділяє розвитку села, яке на той час було узурповане панівними націями. У праці “Моя сповідь” він

відповів так: “...скільки я не був зіпсований шляхетським вихованням, звичками і мріями, мені легше було з ними розстатися, ніж з народом, серед якого я виріс, який я знав, якого сумну долю я бачив у кожному селі, де тільки володів ним шляхтич, — з уст якого я чув не одну сумну пісню, що роздирала серце, не одне чесне, дружнє слово (хоч я і був панич), не оду трагічну повість про життя, що зітліло в скорботі і безплідній праці,... який, словом, я полюбив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій... Я перевертень і пишаюся цим так само, як пишався б в Америці, якби з плантатора перевернувся на аболіціоніста, чи в Італії з папіста став би чесним працюючим слугою спільної народної справи... сподіваюсь, що працею і любов'ю заслужу коли-небудь, що українці визнають мене сином свого народу — бо я все готовий розділити з ними” [3, 192–193].

Розвиток української політичної думки не можна уявити без суспільно-політичного діяча М. Драгоманова. Саме він зробив значний вплив на розвиток та розбудову державності. У своїх творах М. Драгоманов велику увагу приділяє правам і свободам. Зробивши порівняння із Європейськими державами, він робить висновок, що вільну державу з демократичними інститутами можуть будувати тільки вільні люди, кожному з яких гарантовані права і свободи.

Великої популярності та значення набули федералістичні погляди М. Драгоманова. Перед ним у прямому і переносному розумінні розгорталася панорама політичного єднання країн у спілці, федерації. Він відстоював точку зору, що потрібно утворити громаду, саме громада була вільною спілкою людей, об'єднаних у сфері промислового та сільськогосподарського виробництва. Громади об'єднувалися у спілки громад, останні — в спілки. М. Драгоманов відстоював ту точку, що кожна нація мала свободу, мала право на утворення федерації. Він відстоював рівність усіх громадян, а саме соціальну рівність та справедливість.

Федералістична концепція М. Драгоманова — це логічне продовження ідеї об'єднання слов'янських народів у федеративну респу-

бліку “Товариства об'єднаних слов'ян” на початку ХІХ ст. Федеративний лад, утворений на засадах децентралізації політично незалежних і самостійних у місцевих справах громад, на його думку, — найбільш вдала форма суспільної організації. Автономія для слов'янських народів у формі федерації неодмінно ґрунтується на республіканському устрої, що надає її народам політичну і національну незалежність.

Одним із відомих українських федералістів був М. Грушевський. Слід зазначити, що М. Грушевський був талановитим істориком, науковцем і політичним діячем, він був людиною своєї епохи. Його діяльність припала на роки революції 1917–1920 рр. Через всю творчість вченого проходить думка про створення федерації, не зважаючи на ті обставини, що ідеї федералізму перебували в кризовому становищі. Для М. Грушевського федерація, інакше кажучи союзна держава, це власне означає об'єднання в одній державі кількох держав. М. Грушевський на початку 1917 р. приходить до обґрунтування національно-територіальної автономії України у складі Російської Федеративної Республіки. Пізніше, восени того самого року, приходить до ідеї широкої автономії України в її етнографічних межах і у федеративних зв'язках з демократичною Російською Республікою. Таким чином, ідея федералізму залишилася домінуючою протягом усього періоду наукової та громадсько-політичної діяльності вченого. В окремі моменти вона відступала на задній план під тиском більш популярної ідеї повної незалежності України, але й тоді продовжувала впливати на його світоглядні позиції.

Говорячи про національно-державний ідеал України, як він його розуміє, М. Грушевський досить часто використовує терміни “федерація” та “автономія”, або “широка автономія”. Зміст, який він в них вкладає, дає змогу точніше зрозуміти позицію вченого, чий авторитет мав такий потужний вплив на ідеологію українського руху в перші десятиріччя ХХ ст.

Розуміючи необхідність роз'яснення своїм прихильникам зміст використовуваних

термінів, сам М. Грушевський писав в опублікованій 1917 р. праці “Якої автономії і федерації хоче Україна”: “Коли ми хочемо розібратися в тих назвах, які означають більш або менш правоможність якої-небудь країни, себто її громадянства, її людностей, порядкувати свої справи та правитися по своїм правам постановам, то йдучи знизу до гори, від меншого до більшого, се будуть такі форми громадянського пожиття:

- повний централізм,
- адміністративна (бюрократичний) децентралізація,
- вузша або ширша самоуправа (самоврядування),
- вузша (обмежено) або широка автономія,
- неповна (несуверенна) державність,
- самостійна незалежна держава” [1, 4].

Для того щоб заспокоїти російську громадянську, М. Грушевський постійно наголошує на прихильності українського руху до ідеї автономії — широкої, зі значними прерогативами організації внутрішнього життя краю.

У чому М. Грушевський вбачав переваги такої автономії? По-перше, в тому, що вона дає можливість використовувати ресурси краю задоволення потреб народу; по-друге, забезпечує повновладне розпорядження природними багатствами як основу економічної самостійності; по-третє, дає змогу не витратити сили на вирішення своїх національних справ у всеросійському парламенті. М. Грушевський займав ту позицію, що Україна мала стати демократичною республікою з гарантованою свободою слова, інформації, зібрань і спілок, а також із загальними правами, рівними виборами.

Чому саме федерація? З тієї причини, що ідеї федералізму були актуальними що для Росії, що для України. У 1917 р., коли в Києві відбувся з'їзд народів, які підтримували федеративну побудову держави, М. Грушевського обрали почесним головою цього з'їзду.

Але також можна простежити неоднозначність у діях М. Грушевського. По-перше, це IV Універсал, який проголошував Україну

незалежною державою, три попередні універсали проголошували самостійність України. По-друге, стосовно оборони держави. Практично Центральна Рада була не в змозі обороняти свою територію від посягання чужинців.

Проаналізувавши українську політичну думку та особливості ідеї федералізму, слід сказати, що думки видатних вчених мали велике значення та вплив та розвиток політичної думки України. Адже українська політична думка творилася в надзвичайно складний час для нашого народу. Особливо актуальною темою була федеративна концепція та автономія України. Слід наголосити, що термін “федералізм” формувався в Україні надзвичайно довго. Перші згадки були присутніми ще в козацькі періоди, у повстаннях декабристів, але остаточного формування концепції федерації набуває в творчості трьох видатних мислителів, а саме: М. Костомарова, М. Драгоманова та М. Грушевського, які остаточно сформулювали загальні засади федералізму.

Таким чином, федералістично-демократична традиція в українській політичній думці збагатилась ідеєю децентралізму. Але хочеться відмітити, що всі мислителі української історії боролися та формували не лише духовну, а й політичну сферу національного руху. Вони боролися за окремішність українського народу. Відповідно всі ці погляди були передумовою для створення націоналізму і бажали кращої долі власному народові.

Література

1. *Грушевський М.* Якої автономії і федерації хоче Україна. — Вiдeнь, 1917. — 22 с.
2. *Костомаров Н. И.* Мысль о федеративном начале в Древней Руси // Бунт Стеньки Разина: Исторические монографии и исследования. — М., Чарли, 1994. — 640 с.
3. *Мала енциклопедія етнодержавознавства.* — К.: Генеза, — 1996. — 942 с.
4. *Салтовський О. І.* Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). — К., 2002. — 396 с.
5. *Сарбей В. Г.* Національне відродження України. Т. 9. // Альтернативи. К. — 1999. — 355 с.

6. Шемшученко Ю. С., Бабкін В. Д., Горбатенко В. П. Політологічний енциклопедичний словник. — К., 2004. — 736 с.

7. Давиденко Я. Переяслівська рада 1654 року та її наслідки для України // Наслідки Переяславської ради 1654 року. — Смолоскип, 2004. — 602 с.

Аналіз ідеї федералізму в українській політичній думці та дослідження її впливу на розвиток державності свідчить про те, що федералістично-демократична традиція в українській політичній думці була суттєво збагачена ідеєю децентралізму. Видатні мислителі української історії формували не лише духовну, а й політичну сферу національного руху. Розвиток їх поглядів був передумовою для створення націоналізму в прагненні кращої долі для власного народу.

Анализ идеи федерализма в украинской политической мысли и исследование ее влияния на развитие государственности свидетельствует о том, что федералистическо-демократическая традиция в украинской политической мысли была существенно обогащена идеей децентрализма. Выдающиеся мыслители украинской истории формировали не только духовную, но и политическую сферу национального движения. Развитие их взглядов было предпосылкой для создания национализма в стремлении лучшей судьбы для своего народа.

Analysis of the idea of federalism in the Ukrainian political thought and study its impact on the development of state indicates that the federal- and- democracy tradition in Ukrainian political thought has been greatly enriched by the idea of decentralized. Prominent thinkers Ukrainian history shaped not only spiritual but also political sphere of the national movement. Development of their views was a prerequisite for the creation of nationalism in an effort to better life for their people.

Надійшла 1 лютого 2012 р.